

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО НАЧАЛНА И ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА „СПЕЦИАЛНА ПЕДАГОГИКА И ЛОГОПЕДИЯ“

Василиос Димитриос Венетис

АВТОРЕФЕРАТ

НА

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

За присъждане на образователната и научна степен „Доктор“

на тема:

**СЪСТОЯНИЕ НА РАВНИЩАТА НА ЕЗИКОВА
КОМПЕТЕНТНОСТ ПРИ ЗАЕКВАЩИ ДЕЦА ОТ
ПУВ**

Научен ръководител:

Доц. дпсн Нели Василева

Консултант:

Проф.д-р Божидар Ангелов

София

2018

Дисертационният труд „.....“ е обсъден на заседание на катедра „.....“ при Факултет по педагогика към и е успешно апробиран на вътрешна защита с решение за откриване на процедура за публична защита– протокол №.....от2017 г.

Дисертационният труд е в обем от 168 страници. В рамките на изложението са вместени още 15 фигури, 11 таблици, 9 диаграми и 1 приложение. Използваните източници са 45.Посочени са и 3 уеб базирани източници.

Трудът е структуриран в постановка на изследването, три глави, заключение и приложение.

Защитата ще се състои на2017 г. от часа в

Материалите по защитата са на разположение в университет
....., Ректорат, етаж, кабинет

СЪДЪРЖАНИЕ:

УВОД.....	4
ГЛАВА ПЪРВА. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НА ЗАЕКВАНЕТО КАТО НАРУШЕНИЕ НА РЕЧЕВАТА ПЛАВНОСТ.....	7
1.1. Исторически преглед и определение на концепта „заекване”.....	8
1.2. Етиологични фактори на заекването.....	10
1.3. Патогенеза на заекването.....	12
1.4. Типология на заекването.....	13
1.5. Вербална и невербална симптоматика при заекване.....	15
1.6. Периоди в ранната речева онтогенеза.....	17
1.7. Езиково и говорно развитие при деца със заекване.....	19
ГЛАВА ВТОРА. ПРОГРАМА НА ИЗСЛЕДВАНЕ.....	21
2.1. Цел, хипотези и задачи.....	21
2.2. Контингент на изследване.....	23
2.3. Диагностичен инструментариум.....	23
ГЛАВА ТРЕТА. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	26
3.1. Дизайн на анализа на резултатите и изясняване на основните понятия.....	26
3.2. Анализ на резултатите от проведеното емпирично изследване.....	27
3.2.1. Задачи за изследване на лексикалното равнище на езика.....	27
3.2.2. Задачи за изследване на граматичното равнище на езика.....	30
3.2.3. Задачи за анализ на синтактичното езиково равнище.....	33
ЗАКЛЮЧЕНИЕ, ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ.....	36
ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	38
ПРИЛОЖЕНИЕ.....	38
ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	42

УВОД

Връзката между детското заекване и езика започва да се изследвана емпирично през последните десетилетия. Изтъкват се няколко причини, поради които проблемът продължава да буди интерес сред изследователите и практикуващите специалисти (Hall, Wagovich and Bernstein Ratner). Едната от тях е, че оралната човешка комуникация винаги се осъществява в контекста на езика. В същото време развитието на детското заекване стартира типично в интервала 2 - 7 години, който е време на интензивно езиково развитие, свързано с бързо придобиване на речников запас и овладяване на различни морфологични и синтактични форми. По тази причина пренебрегването на езиковите умения на заекващите деца е неуместно. Пренебрегването на езиковата прагматика е равносилно на игнориране на контекста, в който функционират устната комуникация и свързаното с нея заекване.

Настоящата труд акцентира върху езиковите равнища при децата със заекване в предучилищна и начална училищна възраст. Отговаря на въпроса какво представлява заекването, какви са неговите характеристики и цялостната му концептуализация. В тази връзка, на теоретично равнище се прави основен исторически преглед на заекването като концепт и се извежда основното определение за заекването. В дисертацията се разглеждат и етиологичните фактори, патогенезата и типологията на заекването. Анализирани са вербалната и невербална симптоматика при заекването. Направен е и подробен преглед на периодите в ранната речева онтогенеза. Отправна точка на този анализ е езиковото и говорно развитие при децата със заекване, най-вече що се отнася до възрастовите граници на децата в предучилищна и ранна училищна възраст.

Трябва да се отчита и влиянието на различни езикови фактори върху детското заекване, в частност върху неговата честота и симптоматика. Доказана е по-голямата вероятност от поява на дисфлуентности при по-дълги и сложни изречения, отколкото при продуциране на по-кратки и синтактично прости изречения. Обобщени данни от изследвания на малки деца със заекване (Buhr & Zebrowski, 2009; Anderson, 2007) позволяват следните заключения:

1. децата заекват по-често при изговаряне на рядко употребявани думи;
2. заекването се проявява предимно при употреба на функционални думи (местоимения, граматични членове, предлози, съюзи, спомагателни глаголи) и по-

рядко на тясно свързани с контекста (съществителни, основни глаголи, наречия, прилагателни);

3. повторенията при заекване се регистрират обикновено на началните и по-рядко на някоя от следващите думи в изречението;

4. най-трудни за плавно и свободно изговаряне са много дългите изказвания.

Фактите насочват към предположението, че заекващите деца вероятно изпитват слаби (фини), но сериозни трудности в една или повече стъпки от процеса на генериране на изреченията. Най-вероятно същите са свързани с дефицити в бързото и ефективно кодиране на мисълта и извличане на лексикални елементи от паметта. Въпреки, че различните психолингвистично ориентирани модели на заекване се различават по основния си фокус, общата нишка, която ги свързва е за езиковите процеси, като потенциални променливи, свързани със заекването и влияещи върху неговата поява. С други думи, почти всички теории имплицитно или изрично предполагат, че езиковата система на хората, които заекват в по-голяма степен е склонна към грешки при кодиране. Към настоящия момент не всички теории са емпирично тествани, поради което не е известно коя от тях най-добре обяснява механизмите и природата на заекването. (Katerina Ntourou, Edward G. Conture, Mark W. Lipsey, 2011)

Съществуват редица изследвания на заекването и взаимосвързаността му с езиковото равнище при децата. Някои от тези изследвания са:

- Изследване на различията между две групи деца - заекващи и незаекващи на възраст 5 години, с тестове за експресивен и рецептивен език (синтаксис, семантика и фонологични способности) и за речников запас. Резултатите показват, че разликата между резултатите за експресивен/рецептивен език и речников речник е значително по-голяма при децата със заекване. В същото време тази разлика между езиковата способност за кодиране и декодиране и речниковия запас не зависи от честота на заекване и неговата тежест. Авторите заключават, че семантичното развитие на езика при деца със заекване може да изостава от тяхното синтактичното развитие. Това говори в полза на евентуален дисбаланс между компонентите на езиковата

система, който може да се разглежда като причина за нарушенията на речевата плавност. (Julie D Anderson, Edward G Conture, 2000, p. 283 – 304)

- Изследване, в което се постулира тезата, че децата със заекване по-често от връстниците си без заекване демонстрират дисоциации в езиково-говорната система. Авторите експериментално проверяват хипотезата за наличие на дисоциации между езиковите и говорни способности на 45 заекващи и 45 незаекващи деца във възрастовия интервал 3 – 6 години, огледално разпределени по признаци за възраст, пол и социални условия на развитие. В хода на изследването децата са изследвани в условия на естествено общуване (разговор) и четири стандартизирани езикови теста. Установени са 44 случая на дисоциация в домейните на речта при заекващи деца срещу 14 такива при незаекващи. Резултатите водят до предположение за съществуване на подгрупа заекващи с явни езиково-говорни дисоциации, които са причина за по-голяма сензитивност към нарушения на речевата плавност. (Julie D. Anderson, Mark W. Pellowski, Edward G. Conture, 2005, p. 219 – 253)
- Изследване, при което резултатите показват, че както случаите на запъвания, като симптом на заекване, така и повторенията (дисфлуентностите) без характер на заекване, се появяват при дълги и сложни изказвания (фрази), т.е. зависят от средната дължина на изказване. Изследвани са деца на възраст 3-5 години. Изводите са в подкрепа на хипотезата, че "несъответствието"(дисоциацията) между езиковите компоненти на изказването (дълбочина на изказване и сложност) и езиковата компетентност на детето (средната дължина на фразите - MLU) оказва влияние върху честотата на заекване. (Courtney T Zackheim, Edward G Conture, 2003, p. 115 - 142)

В тази посока е и втората, емпиричната част на дисертационния труд, в която са представени и анализирани резултатите от проведено изследване сред две експериментални групи – деца на възраст 4-6 г. и деца на 7-8 годишна възраст.

Изследването цели да потвърди или отхвърли поставените и свързани с акцентната проблематика хипотези. Изследването е междугрупово, като се провежда едновременно на равнището на факторите Възраст и Заекване при деца на възраст 4-6 години и 7-8 години. Контингентът на изследване наброява общо 30 деца. Методическият инструментариум на изследването се състои от анализа на предварително създадени, специално за настоящия труд 9 проби, изследващи езиковото равнище на децата от изследвания контингент. Пробите изследват лексикалното езиково равнище, граматичното и синтактичното езиково равнище при децата с и без заекване от двете възрастови групи. Методическите принципи, които са взети предвид, са: ранна възраст на изследваните лица; компактност на диагностичния материал; максимална достъпност на съдържанието на пробите и инструкциите към тях за деца от предучилищна възраст; съдържателна близост на задачите до дейностите в обучението на децата; игрова форма на провеждане на изследването.

На база направеното проучване и получените резултати са направени основни изводи и препоръки, свързани с третираната в дисертацията проблематика.

Всички набелязани в уводната част акценти, свързани с проблематиката на изследване, са подредени и структурирани тематично в изграждането на настоящия дисертационен труд.

ГЛАВА ПЪРВА. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НА ЗАЕКВАНЕТО КАТО НАРУШЕНИЕ НА РЕЧЕВАТА ПЛАВНОСТ

Първа глава представя теоретичните характеристики на акцентната за дисертацията проблематика. В тази връзка се набелязани основните специфики, свързани със заекването, като нарушение на речевата плавност. Преди всичко е направен исторически преглед на заекването като концепт. Изведени са и основните характеристики на заекването, свързани с етиологичните му фактори, патогенезата и типологията. Разгледани са както вербалната, така и невербалната симптоматика на заекването. Освен това акцентът е поставен върху заекването

при децата като речеви и психологически проблем, поради което е обърнато по-специално внимание на периодите на ранната речева онтогенеза и езиковото и говорното развитие при деца със заекване.

Най-общо казано, в първа глава е описана природата на заекването и усилията за неговото разбиране, след проследяването на кратка историческа хронология. Представени са стремежите за улавянето на причинно-следствената връзка на заекването, както и доминиращите научни възгледи по въпроса днес, произтичащи от дългогодишния международен опит на миналото. Предвид обстоятелството, че се наблюдава преобладаващите случаи на заекване да се проявяват в предучилищната възраст, особено внимание е отделено на проявлението на заекването при децата. Всички тези акценти са структурирани последователно и смислово в оформянето на теоретичната първа глава на дисертационния труд.

1.1. Исторически преглед и определение на концепта „заекване“.

Най-ранният документ, в който се говори за комуникативните нарушения е древноегипетският папирус на Едуин Смит (наречен „Хирургически папирус“), който е датиран 3000 – 2500 г.пр.н.е. Най-общо те се описват като липса на реч, в следствие на тежки органични нарушения. Това време се определя като етапът на възникване на първичната медицина.

Първите научни представи за комуникативните нарушения водят началото си от Древна Гърция и Рим. Херодот, смятан днес за „бащата“ на историята, е един от първите учени, който споменава за речевите разстройства. Описвайки нарушената реч на киренския цар Батос (Бата), той всъщност говори за заекването. Друг древногръцки учен, който в трудовете си говори за речевите нарушения е Хипократ. Той използва конкретни названия, звучащи като диагноза, едно от които е *ischnophonia* (заекване). С това название Хипократ определя речевото поведение, което се специфицира с несъзнателно и насилствено повторение на срички, което до голяма степен се припокрива с днешните представи за заекването. Аристотел обяснява, че заекването е проблем, който е свързан с движенията на езика и по-конкретно със затрудненията по преместването на езика, когато трябва да превключи от една позиция в друга. Аристотел добавя, че при децата заекването е по-често срещано, отколкото при възрастните, поради все още не добре изработения контрол над езика. Плутарх

също дава подробни сведения за заекването, описвайки наличието на болестта при една от известните личности на древността, страдаща от заекване – Демостен. Демостен е известен като древногръцки оратор, трибун и политик, който е успял да преодолее заекването. Римляните наследяват древногръцката култура и знания. В Европейската история за първи път се говори за заекването в *Chirurgica Magna* от Ги Дьо Шолиак, която книга е написана през 1363 г. и в продължение на 300 г. е най-важният учебник по медицина, базиран на гръцко – римската и арабската медицина.

От втората половина на XIX век много автори приемат заекването за вид невроза. В началото на XX век разнообразието от разбирания на особеностите на заекването може да се обобщи в няколко главни теоретични направления, според които заекването представлява:

- подсъзнателна проява, която възниква в резултат на психични травми, конкретни конфликти с обкръжаващата среда /А. Адлер, Шнайдер/;
- спастична невроза на координацията /Г. Гутцман, И. А. Кусмаул, И. А. Сикорски/;
- асоциативно нарушение от психологичен характер /Е. Фрьошелс, А. Либман, Г. Д. Неткачев/.

Съществуват различни определения за заекването, с разнородна степен на приемливост. Световната здравна организация определя заекването като нарушение на говорния ритъм, при който заекващият знае много точно какво иска да каже, но в същото време не може да го произнесе вярно, поради неволево удължаване или прекъсване на звука, а оттам и на изказването си, нарушава способността си да се изразява и да разговаря с нормален темп. В Международната класификация на болестите (МКБ-10) **заекването** е категоризирано в групата на т.нар. Специфични разстройства в развитието на речта и езика. Тези разстройства са определени като разстройства *„при които нормалните закономерности на усвояването на езика са нарушени още в ранните стадии на развитие.“* (МКБ-10, 2003, стр. 432). Друг основен източник, дефиниращ речевите нарушения е DSM-4 (Диагностичното и статистическо ръководство на психичните разстройства), публикувано от най-влиятелната професионална организация на психиатрите в Америка – Американската

психиатрична организация (АПА). Според DSM-4 заекването представлява нарушение на нормалната плавност на времевата организация на речта (несъответстващо на възрастта на индивида), характеризиращо се с често разпространение и засягащо: повторения на звукове и срички, удължаване на звукове, възклицания, нарушена структура на думата, беззвучни блокирания, заобикаляния, произнесени думи с прекалено физическо напрежение, моносилабични повторения. Най-общо може да се каже, че заекването представлява нарушение на темпо-ритмичната организация на речта, като зависи от състоянието на мускулите на речевия апарат и от тяхното функциониране, от формирането им и от възможностите на индивида да ги задейства в конкретни ситуации.

В следствие на всичко казано дотук би могло да се обобщи, че заекването по своята същност се характеризира с прекъсване на потока на речта от некоординирани движения на мускулната система на дишането, гласа и артикулацията, което води до нарушение на цялата ритмична структура на речта. Потокът на речта може да се наруши в началото или в средата на речта /напр. пппп-пе-тел/, с повторение на отделни звуци, срички или думи, а друг път с едно неустойчиво запъване на даден звук, при което, за да го преодолее, заекващият полага усилия, които в повечето от случаите само увеличават силата на заекването и водят до трайни нарушения на психиката и поведението.

1.2. Етиологични фактори на заекването.

По същество етиологията е медицинска наука, която изучава причините за развитието на дадена болест. В случая, в настоящия параграф, се цели изясняването на конкретните фактори, причиняващи заекването.

Различни са теоретичните становища, свързани с причините за заекването. Най-общата констатация е, че заекващите са предразположени към заекване. Тази предразположеност е свързана със степента на зрялост на централната нервна система и нейното формиране и конкретно функциониране. Когато предразположеността към заекване се съчетава с неблагоприятни въздействия на околната среда, тогава е възможно да възникне и да се развие в много силна степен. Заекването е възможно да се развие и поради вродена слабост на речевия апарат, която може и да е предадена по наследство. Психическите травми и

цялостното изтощение на централната нервна система също предразполагат към поява на заекване.

Заекването представлява феномен, който е породен от комплексни причини. Те са пряко свързани с анатомио – физиологични, психични и социални фактори, които влияят комплексно върху детето и спомагат за формирането на неговата индивидуалност. Двете основни категории фактори, причиняващи заекването, са биологични и социални. По-голямата категория са биологичните фактори, към които се отнасят органичните и функционалните причини.

Биологичните фактори сами по себе си се делят на **ендогенни** и **екзогенни**. Основните ендogenous фактори са **генетичните**, които играят най-съществената роля в етиологията на комуникативните нарушения. Те могат да са както предпоставка за развитието на неврологични, биомеханични и функционални нарушения на речта, така и пряка причина за появата им. Възможно е заекването да се наследи, въпреки че въпросът е спорен в научните среди. Други ендogenous фактори, представляващи предпоставка за появата на заекване могат да бъдат многоплодната бременност, възрастта на родителите, ендокринни заболявания на майката и т.н. Екзогенните (външните) фактори се делят на три основни категории, като най-съществените от тях, т.е. функциониращи като същинските външни фактори, са **постнаталните** (действат върху организма на детето от периода на кърмене до периода на проговаряне). Другите два вида са **пренаталните** (въздействат върху организма на бременната жена) и **перинаталните** (действат върху плода по време на раждането и могат да причинят неврогенни органични и функционални нарушения на речта).

Социално – психологическите са само външни (екзогенни). Те се делят на **бавно действащи** (социална депривация – неовладяване на речта, подражание на неправилна реч, педагогическа занемареност и училищни неблагоприятия, негативен психологически семеен микроклимат, неправилен подход при отглеждането и възпитанието на детето) и **внезапно действащи** (силен страх, сблъсък със страховито животно или природно явление, смърт на близък човек, внезапен силен шум, ярка светлина).

Рядко заекването при децата се дължи само на един от изброените етиологични фактори. По-често срещани са случаите, при които колаборацията от няколко фактора обуславя наличието на комуникативни нарушения. Може да се направи обобщението, че най-общо причините за заекването могат да влияят

поотделно или да са комплексни, като се категоризират по следния начин:
анатомо – физиологични; нервно – психични; социални.

1.3. Патогенеза на заекването.

Чрез понятието *патогенеза* се описва механизмът на възникване и развитие на дадено заболяване, както и неговите прояви на различни нива в организма. Патогенезата е пряко свързана с етиологичните фактори и проследява тяхното действие при заекването.

Патогенезата на заекването се отнася не само до физически засегнатите органи при появата и развитието му, но и до езиковите прояви на речта. Това означава, че заекването засяга определени елементи на устната реч (*ударението* и *интонацията*). Заекването, както и запъването се наричат *дисфлуентни* нарушения на плавността на речта. Разликата между двата типа заекване (придобито или да се проявява в процеса на развитие на личността) се състои именно в патогенезата на етиологичните фактори. Това означава, че, въпреки че по етиологичен признак речевите нарушения може да са сходни, то възможно е част от тях да са придобити, а други да са нарушения на развитието. Най-общо казано механизмите на заекването (патогенезата) са свързани със симбиозното протичане на редица процеси в съзнанието на индивида, свързани с вниманието, паметта, мисленето и психомоториката. Това показва, че заекването е съпътствано едновременно от изменения във функционирането на психическата дейност и от конкретни нарушения в нейното протичане. Така заекването от една страна се поражда от нарушения от психическо естество, а от друга – то, като явление, предизвиква конкретни изменения в психиката, водейки до други психически нарушения, като страх от комуникация и поддържане на речеви контакт с околните. В такива случаи се смята, че заекващият е с нарушена психофизиологична същност, в цялост, което му пречи да реализира нормални комуникативни отношения.

Може да се обобщи, че за ясното разкриване на механизмите на развитие и протичане на заекването е необходимо изясняването на личностните особености на заекващия. Това би могло да се случи чрез прилагане на експериментално – психологически методи или с помощта на клинични наблюдения на заекващия, чрез което се постига по-задълбочено опознаване на индивида и неговите особености. Освен това адекватно приложените изследвания биха могли да

покажат нивото на речевото нарушение, т.е. в какъв етап от своето развитие се намира заекването.

Различните автори разглеждат патогенезата на заекването по разнороден начин, поради което е трудно да се определи единно становище относно главните особености, свързани с протичането на заекването. Факт е обаче, че веднъж появило се, заекването може да предизвика появата на други симптоми у заекващия, които са предимно от психологическо естество, но от друга страна се засилват и спазмите в областта на речевия апарат, който се състои от дихателни органи, ларингеални органи и органите на устата, устната кухина и носа.

В заключение може да се направи обобщението, че патогенезата на заекването като механизъм на действие трябва да се търси в симбиозата между конкретните органични изменения на централната нервна система и сложните психически процеси, които протичат в човешкото съзнание в продължение на целия период на проява на заекването, още от ранна детска възраст. Поради тази причина, във връзка с механизма на въздействието, е необходимо физиологическите и психологическите нарушения да се разглеждат комплексно, да се могат да създадат цялостна представа за същността на протичане на заекването като процес, да се изясни по какъв начин и къде точно се фиксира нарушението.

1.4. Типология на заекването.

Различните автори представят разнородни класификации на заекването, в зависимост от акцентния проблем, който поставят в основата му. Най-общата класификация, основаваща се на конкретните проведени изследвания и теоретични проучвания от различни автори в областта на заекването, както и постиженията на отделните теоретични направления в тази насока, обособява **три основни степени** на заекване:

- **лека степен на заекване** – заекващите имат спазми само във възбудено състояние и при стремеж бързо да се изразяват;
- **средна степен на заекване** – когато заекващият се намира в обикновена обстановка, не се забелязват големи отклонения в речта му;

- **тежка степен на заекване** – заекващият обикновено използва невербални жестове, съпътстващи говора му.

На база на особеностите, които са посочени от отделните автори във връзка със заекването, могат да се конкретизират и отделни типове на протичане на заекването:

- **постоянно заекване** – заекването се проявява винаги във всички ситуации;
- **вълнообразно заекване** – в някои случаи се проявява, в други – не, което до голяма степен зависи от емоционалното състояние на заекващия;
- **рецидивиращо заекване** – веднъж изчезнало, заекването се появява отново, в резултат на силно свръхнапрежение и емоционална възбуда. (Попова, 2003, стр. 20)

Базовото типологизиране на заекването се състои в двустепенната класификация, към която се отнасят **заекване на развитието** и **придобито заекване**. В случая по-голям интерес представлява придобитото заекване, тъй като причините за неговото проявление могат да бъдат с разнороден характер. Заекването може да се типологизира и в зависимост от неговите прояви в конкретна възраст:

- **Развитийно заекване** – проявява се в детска възраст и обикновено с невинни повторения на срички или запъване в началото на думата, като постепенно се стига до трайна форма на заекване и повторение на срички или думи.
- **Травматично заекване** – освен при деца, след сериозна психическа травма този тип заекване може да се прояви и при здрави възрастни хора.
- **Истерично заекване** – често се проявява внезапно, в следствие на психически дразнения или може да започне с истерична афония, водеща до редица говорни нарушения.

Ж. Попова разглежда други два типа заекване – **неврозоподобно** и **невротично**. (Попова, 2003, стр. 24 – 26) При неврозоподобното заекване се

наблюдава ранна увреда на мозъчните структури или незрялост на мозъчната кора, което дори със съвременната медицинска апаратура не винаги се диагностицира лесно. Тъй като се развива по време на проговарянето, този тип заекване се нарича още **еволюционно**. Спецификата на неврозоподобното заекване се изразява в клоничните спазми (повторения на срички), които могат да преминат в клонично – тонични (това всъщност са водещите симптоми на заекването, делещи се на **клонични** и **тонични**). Невротичното заекване е по-често срещано от неврозоподобното и се изразява предимно като речева невроза. Основната роля за появата му има генетичната предразположеност и най-вече типът нервна дейност. Видимите характеристики на този тип заекване са изразяват в напрегнатост, тревожност, нестабилност, избухливост, страх, срам.

Във връзка с класификацията на заекването, може да се направи обобщението, че видът заекване зависи от начина му на протичане като процес при отделната личност. Развоят и изходът на заболяването зависят преди всичко от индивидуалните физиологични и психологически характеристики.

1.5. Вербална и невербална симптоматика при заекване.

За да се преодолее заекването, на първо място е необходимо да се определи неговата симптоматика, което подпомага както диагностицирането, така и адекватното и резултатно лечение на комуникативното нарушение. Специалистите в областта правят опити за систематизация на симптомите на заекване, но към момента липсва единно становище по въпроса, тъй като симптомите са разнообразни, а самото заекване представлява сложно нарушение на речта, което има индивидуални характеристики и начин на протичане при отделната личност. Повечето автори формират три основни групи симптоми, които са в тясна връзка - биологични (физиологични), психологически и социални симптоми, които се изразяват във вербални и невербални прояви.

Физиологичните симптоми обхващат речевите спазми, както и нарушенията на централната нервна система и физическото здраве, общата и речева моторика. Принудителните задържания и повторения на звукове, срички или думи, с които се специфицира заекването, се дължат на спазми на различни мускули и мускулни групи, участващи в говорния апарат. Тези спазми могат да бъдат клонични и тонични. Спазми, които имат **тоничен** характер, са свързани с кратко тласкообразно или продължително спазмено съкращение на мускулите.

Обикновено тоничните спазми са силни и продължителни и са първият симптом на заекването, като са особено силно изявиени при деца на около 2 г., които се стремят да говорят, но не се получава. При **клоничните спазми** има ритмично, по-малко изразено напрежение, повторение на едни и същи спазмени движения на мускулите. Клоничните спазми са признак за тежка патология на заекването. Съществува и комбинация от двата вида спазми - клонично – тонични. Спазмите могат да се различават и по местоположение – дихателни, гласови, артикулаторни.

Психичните (емоционални) симптоми са свързани с проява на запъване при говор и други нарушения на експресивната реч и други психологични особености, които не само предизвикват, но и съпътстват заекването, като понякога водят до образуването на т. нар. „затворен кръг”, които е свързан с предизвикването на заекването, поради наличие на предварителна нагласа у индивида, че е възможно да заеква. Чисто емоционалните симптоми на заекването са вълнение преди разговор, изпотяване, сърцебиене и др.

Поведенческите симптоми се проявяват под влиянието предимно на средата, в която живее детето. Често заекването е пряко свързано с конкретните благоприятни или неблагоприятни условия, в които расте и се възпитава детето. Психичните явления могат в различна степен кратковременно да се проявят или да се затвърдят и прераснат в устойчиви психични състояния на личността, които да се превърнат в трайна характеристика на заекващите деца.

Най-общо симптомите на заекването обхващат следните външни и вътрешни прояви: **спазми** с различна продължителност; **аритмия** – нарушение на речевия ритъм; **емболофразии** – употребяват се т. нар. „паразитни” думи, които са използвани в резултат на стремежа да се преодолее заекването, като по този начин то се задълбочава; **невербални симптоми (съпътстващи движения, мимики, жестове); фобии** – тук става въпрос конкретно за логофобията, която се изразява в натрапчив, постоянен страх от речевата изява и контакта с други хора. Физиологичните и психическите симптоми на заекването се намират в непрекъснато взаимодействие. Определянето на симптоматиката на заекването е от изключително значение за поставянето на адекватна диагноза. В тази връзка В. Боянова систематизира симптомите на речево нарушение в три основни категории, спомагащи за диагностицирането на заекването:

- **Задължителни симптоми** – без тях не може да се постави конкретна диагноза.
- **Факултативни симптоми** – те се срещат често при комуникативни нарушения, като например нарушена концентрация на вниманието, но появата им не е задължителна.
- **Факултативни симптоми** – те се срещат често при комуникативни нарушения, като например нарушена концентрация на вниманието, но появата им не е задължителна.
- **Патогномонични симптоми** – тяхното наличие категорично потвърждава определена диагноза. (Боянова, 2012, стр. 14)

1.6. Периоди в ранната речева онтогенеза.

Изследователите на речевата онтогенеза се съсредоточават основно върху ролята на два фактора по отношение на формирането на езиковата функция – **биологичен фактор** и **социален фактор**. Като отправна точка служат възгледите за т.нар. **нативизъм** и **енвиromетализъм**. Нетавизмът определя, че основната причина за езиковото и комуникативно нарушение при детето е вроденият му биологичен потенциал. Според енвиromетализмът решаващата роля при ранната речева онтогенеза има социалната среда. На тази база произлизат редица концепции, свързани с диспута в научните среди за основното влияние, свързано с развитието на езика и речта. Като цяло се стига до компромисното решение, че и двата фактора са еднакво съществени и въздействащи.

Най-значим принос сред изследванията, свързани с развитието на детската реч имат трудовете на Виготски. Най-значим принос сред изследванията, свързани с развитието на детската реч имат трудовете на Виготски. Пиаже пък пише върху мисленето и неговата онтогенеза. Той разглежда детското езиково развитие в контекста на когнитивното развитие. Експериментите му от началото на XX век стигат до извода, че детето дълго не разчленява названието на даден предмет от самия предмет.

Днес специалистите смятат, че детското езиково развитие е резултат от комплексното влияние на двата фактора. От значение е както генетичната предразположеност, така и социалната среда, в която дете се научава да комуникира. На първо място са биологичните фактори, а външните влияния, т.е.

факторите на средата се възприемат като вторични. Симбиозата между тези фактори обуславя както онтогеничното, така и дизонтогеничното развитие на езика и речта.

Смята се, че началото на развитието на артикулационната способност у детето се проявява още с проплакването при раждане. Различните автори предлагат различна периодизация на заекването. По отношение на говорно – перцептивните процеси, те не са изучени толкова добре колкото артикулационните. Затова и определянето на тяхната онтогенеза е по-трудно. На първо място е необходимо да се поясни, че перцепцията при децата се характеризира с възприятието на отражението на предметите или явленията в тяхното съзнание. Перцепцията е познавателен психичен процес, който заедно с усещанията, въображението, паметта и мисленето съставлява когнитивната сфера на човешката психика. (Минчев, 1993)

Говорно-перцептивното развитие в ранната речева онтогенеза достига крайната си точка на усъвършенстване около седмата година на детето, въпреки че до голяма степен говорната перцепция е развита около 4 – 5 година. Някои учени са привърженици на моторната теория, според която артикулацията служи за медиатор на говорната перцепция. По отношение на ранната речева онтогенеза и взаимосвързаността на артикулацията и говорната перцепция, двете теории продължават да се изследват и до днес.

По отношение на ранната речева онтогенеза може да се направи обобщението, че още в първите седмици след раждането в живота на детето се появяват предпоставките за последващото развитие на говорните му възможности. Това се случва под влиянието на вътрешни и външни фактори – преди всичко биологичната наследственост и социалната среда. Една по-обобщена периодизация изглежда по следния начин:

- 1 г. – детето трябва да играе с различни предмети и възрастните трябва да общуват непрекъснато с него, за да подпомогнат речевото му развитие;
- 2 г. – времето на оформяне на речта, в което детето трябва да бъде обучавано в основите на комуникацията;
- 3 г. – обогатява се активният речник на детето и произношението се подобрява;

- 4 г. – затвърждаване и усъвършенстване на вече наечуното;
- 5 г. – говорът е по-стабилен и по-богат, като се заражда абстрактното мислене;
- 6 г. – от тук нататък започва активното обучение, като децата вече си служат с много понятия.

На база на направения обзор може да се направи заключението, че периодите в ранната речева и езикова онтогенеза зависят във висока степен от индивидуалното развитие на детето, както и от факторите на външната среда, които също оказват съществено влияние върху формирането на личността. Поради тази причина стойностите на периодизацията не бива да се възприемат като абсолютни, но по отношение на развитието на детето трябва да се отследи доколко границите се разминават от общоприетите норми.

1.7. Езиково и говорно развитие при деца със заекване.

Заекването се проявява единствено в устното общуване. Наблюденията показват, че в условия на липса на силно вълнуващи емоции, заекването се проявява в много по-малка степен. Например, ако заекващият говори сам, без събеседник срещу себе си или вниманието му се отвлича от слушащите го, речта му е много по-спокойна. Факт е, че спазмите причиняват отрицателни емоции, а отрицателните емоции причиняват по-силни спазми.

Логопедичната дейност при заекващите деца работи именно в тази посока – за преодоляване на отрицателните емоции и респективно, на спазмите, които са съпроводени с тях. При логопедичната дейност се набляга, освен на говорното развитие и на стабилизирането на психическото състояние на заекващото дете. За да се подпомогне нормалното говорно и езиково развитие при заекващите деца, пред всичко трябва да се анализират условията, при които възниква заекването и основните фактори, които провокират появата му. Речта трябва да бъде проучена в нейното зараждане и развитие, тъй като до голяма степен е резултат на възпитанието и социалните връзки. Говорното и езиково развитие при децата, страдащи от заекване преминава постепенно от овладяване на уменията да отговарят на зададени въпроси, докато не се усъвършенстват да го правят без затруднение, към самостоятелна реч – описание на обекти, обстановка, картинки.

Началото на детското заекване, обикновено между 2 и 4 години, съвпада със значително и сравнително бърз растеж на детска фонетика, лексика, морфология и синтаксис. Констатации от изследванията показват, например, че децата, които заекват са склонни да се изразяват гладко, с по-дълги, по-синтактично сложни изказвания. Други емпирични данни показват, че артикулационни, фонологични и езикови нарушения са по-разпространени сред заекващите деца, отколкото сред децата, които не заекват. Метааналитични открития пък показват, че са едва доловими, но съществени разликите между общите езикови способности на заекващите и незаекващите деца. Емпирични констатации показват, че повече заекващи деца в предучилищна възраст са склонни да проявяват речево - езикови дезинтеграции в сравнение с техните връстници, дори и при липса на значими речево - езикови нарушения. Интересно е да се отбележи, че няма ясен модел по отношение на качеството или вида на дисоциацията.

Идеята, че съществуват едва доловими разлики между речево-езиковите способности на заекващи и незаекващи деца, получава известна емпирична подкрепа. По-специално, Anderson и сътр. оценяват вероятността от дисоциации на речта и езика при 45 заекващи и 45 незаекващи деца на възраст между 3 г. и 5 г. и 11 м. Децата са подложени на пет стандартизирани теста за оценка на тяхното възприемане и изразителен речник, възприемчив и изразителен език, както и развитие на звука. Резултатите показват, че при заекващите деца е над три пъти по-вероятно, отколкото при незаекващите, да проявят речево-езикови дисоциации. Ntougou и колектив изтъкват, че степента на заекване зависи много от това, дали функционалната дума се намира преди или след думите, съставляващи основните елементи на изречението. Заекването при функционалните думи преди основната дума, се използва като забавяща тактика, когато основната дума, не е готова за артикулация. (U. Yeung, P. Howell, L. Pilgrim, 1998 - Yeung, G: Howell, Pilgrim, L., 1998.). Съществуват и модели на заекването, които предполагат, че нарушената плавност се свързва с неуспех при извличането на синтактични, лексикални, фонологични, фонетични и супрасегментни елементи за произвеждане на реч (Bernstein, 1997; Bloodstein, 2006).

Въпреки, че различните психолингвистично ориентирани модели на заекване се различават по основния си фокус, общата нишка, която ги свързва е за езиковите процеси, като потенциални променливи, свързани със заекването и влияещи върху неговата поява. Към настоящия момент не всички теории са емпирично тествани, поради което не е известно коя от тях най-добре обяснява механизмите и природата на заекването.

ГЛАВА ВТОРА. ПРОГРАМА НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Практическото изследване дава възможност да се направи експериментална проверка на хипотези, свързани с влиянието на възрастта и заекването върху езиковото равнище на деца от предучилищна и начална училищна възраст.

2.1. Цел, хипотези и задачи.

Основната **цел** на емпиричното изследване на особеностите при деца, които заекват, спрямо деца без проява на заекване, е свързана с установяване на езиковото равнище, изследвано чрез девет зависими променливи. Изследването е междугрупово, като се провежда едновременно на равнището на двата фактора при деца на възраст 4-6 години и 7-8 години.

Постигането на поставената цел на емпиричното проучване е необходимо условие за потвърждаване на **хипотезите** на дисертационния труд:

1. Функционирането на лексикалното равнище на езика при децата със заекване няма да се различа съществено от това при децата без плавностни нарушения. Очакваме, че водещо влияние върху развитието на лексиката ще има възрастовият фактор.
2. Заекването оказва влияние върху развитието на по-сложните равнища на езика (граматично и синтактично), чието функциониране се отличава от това на децата без нарушена плавност.

За постигането на така формулираната цел и хипотези на изследване е необходимо да бъдат изпълнени следните **задачи**:

1. Теоретичен анализ, свързан с изследвания в дисертационния труд проблем на заекването при децата от предучилищна и начална училищна възраст.
2. Подбор на контингента на изследване по отношение на възрастта и речево-комуникативните нарушения – експериментална и контролна група.
3. Да се подбере най-подходящият за конкретното проучване методически инструментариум.
4. Да се съставят експериментални методи на изследване с характер на езикови проби, които да съответстват на целите на изследването, и да се дадат съответните инструкции за решаване на задачите.
5. Да се обособят статистически методи за обработка на данните и техния анализ.
6. Да се систематизират данните от получените резултати, като се изведат нагледно в таблици и диаграми и се обобщят теоретично.
7. Да се направят съответните изводи, базирани на резултатите от проучването, проведено сред заекващи и незаекващи деца от предучилищна и начална училищна възраст.
8. На база направените изводи да се представят приносите на дисертационния труд, които са с научно-теоретична и практическа насоченост, свързани със способностите на децата със заекване по отношение на езиково – речевото им равнище.

2.2. Контингент на изследване.

Изследването на състоянието на езиковото равнище се извършва при разделение на контингента на изследване на две основни групи деца, които са сформирани съгласно целите на емпиричното проучване – деца със заекване и деца без заекване. Контингентът и на двете групи съставлява деца, които са от две възрастови граници – между 4 и 6 г. и между 7 и 8 г. Съответно са изследвани 15 заекващи и 15 незаекващи деца на възраст 4 – 6 години, както и 20 заекващи и 20

незаекващи деца на възраст 7 – 8 години. Общият брой на изследвани деца в настоящото проучване наброява 70.

Така подобраният и разделен на групи контингент на изследване позволява да се направи сравнение на състоянието на езиковото равнище при децата на базата на два критерия – възраст и заекване, и по този начин да се изведат основните особености на комуникативните възможности при децата със заекване и децата без заекване за определените възрастови граници. Стремещт е да се постигнат поставените цели и да се провери достоверността на хипотезите на изследване.

Контингентът на изследване е от град Серес, Гърция, като респондентите са от различни детски градини, училища и деца, посещаващи логопедичен кабинет. Тъй като в Гърция няма специализирани детски градини и училища за деца с комуникативни нарушения, по-голямата част от контингента на изследване е наблюдаван при посещение на логопедичния кабинет. Един от основните критерии за конкретния подбор на участващите деца е честотата на посещаемост на логопедичния кабинет и вида на заекване на децата.

При всички заекващи деца заекването може да се категоризира като неврозоподобно. При някои то се изразява чрез клонични спазми, при други – чрез тонични. Сред изследваните заекващи деца има и такива, за които са характерни смесени спазми.

2.3. Диагностичен инструментариум.

За целите на емпиричното проучване са създадени 9 проби, изследващи езиковото равнище на децата от изследвания контингент. Структурирането на пробите е следното – първите 4 от тях изследват лексикалното езиково равнище, следващите 3 – граматичното, последните две – синтактичното. Във всеки един от трите раздела се върви от по-лесни за децата към по-сложни задачи. Структурирането и подборът на пробите е продиктувано то следните методически принципи: ранна възраст на изследваните лица; компактност на диагностичния материал; максимална достъпност на съдържанието на пробите и инструкциите към тях за деца от предучилищна възраст; съдържателна близост на задачите до дейностите в обучението на децата; игрова форма на провеждане на изследването.

Пробите, изследващи езиковото равнище при подбрания контингент деца представяме в реда, в който те присъстват в изследването:

1. **Назоваване на обекти (животни, растения).** Езиковата проба изследва лексикалното равнище на децата от двете възрастови групи при наличие и липса на фактора Заекване. Чрез първа задача се изследва и оценява способността за назоваване на понятия по задание, както и обособяването им в родови групи. Дават се 5 групи предметни картинки, по 5 картинки във всяка група. Детето трябва да назове предметите, които се отнасят към различни смислови групи.
2. **Назоваване на обекти (дрехи, птици).** Пробата изследва понятия, във връзка с лексикалното езиково равнище на децата от контингента на изследване. Проверката се прави с и без картинки.
3. **Назоваване на действия (глаголи).** Изследва се езиковото равнище при отделните групи деца, свързани с лексикалните им познания и способности по отношение на понятията за назоваване на действия.
4. **Антоними.** Чрез задачата за антонимите отново се изследва лексикалното езиково равнище и по конкретно способността на децата да образуват корелативни двойки по зададени понятия, т.е. изследва се семантиката на думите.
5. **Множествено число.** Изследва се граматичното (морфологично) равнище на езика по отношение на способността на децата да преобразуват думи от единствено в множествено число с използване на адекватни за целта окончания.
6. **Време на глаголи.** Задачата изследва граматичните знания на децата по отношение на правилата за образуване на основните глаголни времена – сегашно, минало и бъдеще.
7. **Съгласуване по род.** Изследват се граматичните познания на децата за съгласуване на съществителни и прилагателни имена по род и число.
8. **Довършване на просто изречение.** Задачата изследва синтактичното равнище на езика на децата - уменията за съставяне на просто изречение чрез добавяне на сказуемо и други синтактични единици към даден подлог.

9. **Довършване на сложно изречение.** Изследва се синтактичното езиково равнище на по-високо ниво, в сравнение с предходната задача, тъй като децата трябва да оценят значението на някои съчинителни и подчинителни съюзи и да съобразят с него семантиката на цялото изречение.

Целта на всички тези изброени задачи е да се провери влиянието на независимите фактори „Възраст“ и „Заекване“ като зависими променливи при деца със заекване и деца без заекване от възрастовите граници 4-6 и 7-8 г. Критерият за оценка на резултатите от статистическата проверка на хипотезите е базиран на F -критерия за оценка на Фишер.

По своята същност създаването и изследването на позбрения контингент чрез деветте проби представлява **статистически метод** за изследване. Използваният метод е базирана на проверка на нулевите хипотези за липса на влияние на даден независим фактор върху дадена зависима променлива чрез F -критерия на Фишер. Тъй като в случая прилагаме междугрупов квазиекспериментален дизайн от типа 2×2 (т.е. изследваме влиянието на два независими фактора върху всяка зависима променлива), стойностите на F -критерия на Фишер и съответните стойности на вероятността p да се допусне грешка, като се отхвърли като невярна нулева хипотеза, се получават чрез двуфакторен дисперсионен анализ на данните. **Таблична стойност** на критерия F_a се отчита от приложение 5 в зависимост от равнището на значимост $\alpha = 0,05$ и степени на свобода. **Проверява се верността на нулевата хипотеза по условието:**

- Ако $F_{emp} < F_a$ ($\alpha > 0,05$ или $P/F < 95\%$) е вярна нулевата хипотеза.
При $F_{emp} \geq F_a$ ($\alpha \leq 0,05$ или $P/F \geq 95\%$) е вярна алтернативната.

ГЛАВА ТРЕТА. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

3.1. Дизайн на анализа на резултатите и изясняване на основните понятия.

Дизайнът на анализа на резултатите е представен в **Таблица 1**. Всяко равнище на единия фактор се комбинира с всяко равнище на другия. Така се получават четири експериментални условия, които се удовлетворяват от различни групи деца. Поради тази причина дизайнът се определя като междугрупов.

Таблица 1.

Междугрупов квазиекспериментален дизайн от типа 2x2 (две равнища на фактор „Възраст“ - 4-6 годишни; 7-8 годишни X две равнища на фактор „Заекване“ – заекващи; незаекващи)

Независими фактори	4-6 годишни		7-8 годишни	
Фактор „Възраст“	4-6 годишни		7-8 годишни	
Фактор „Заекване“	заекващи	незаекващи	заекващи	незаекващи
№ на експерименталното условие	(1)	(2)	(3)	(4)

Дизайнът се прилага девет пъти – за всяка зависима променлива по веднъж, т.е. да всяка задача, предвидена за извършване на проучването.

Спецификата на основните понятия, свързани с проведеното проучване, е следната:

- **Междугрупов квазиекспериментален дизайн** - дизайн на активности по събиране на информация, в които се включват променливи, както под контрола на експериментатора, така и под формата на наблюдение.
- **Двуфакторен дисперсионен анализ** – представлява статистически метод, чийто основоположник е Роналд Фишер. Този анализ се използва за определяне на зависимостта на резултата от два фактора. Проверяват се нулеви хипотези и техните алтернативи.
- **Дисперсионни таблици и графики** – с тяхна помощ графично се представят получените от двуфакторния дисперсионен анализ статистически данни.

3.2. Анализ на резултатите от проведеното емпирично изследване.

Емпиричното проучване е проведено съобразно методиката и инструкциите, представени във втора глава на настоящия труд. Резултатите са представени в отделни раздели за всяка една зависима променлива. Дават се дисперсионни таблици и графиките за посоките на влияние на независимите фактори, за които се установи, че имат статистически значимо влияние върху зависимата променлива.

3.2.1. Задачи за изследване на лексикалното равнище на езика.

1. Анализ на резултатите от задачата за назоваване на обекти (животни, растения)

Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху Първа задача: Назоваване на обекти (животни, растения) като зависима променлива се отхвърля ($F=7,6; p<0,01$). Приема се алтернативната хипотеза, че влиянието на фактор „Възраст“ върху тази зависима променлива е статистически значимо. Силата на ефекта обаче е малка (Partial Eta-squared=0,10).

При първа задача, на база получените резултати, от основно значение по отношение на влиянието, се оказва възрастта. Заекването може да причини затруднения при назоваването на дадени обекти, но това не е причина за непознаването им, т.е. заекването не оказва същото влияние, както възрастта.

Най-висок е процентът на незаекващи деца на възраст 7-8 г., които постигат максимален резултат при променливата Назоваване на понятия (обекти, животни). Очаквано, най-ниският процент по отношение на максималния бал се установява при заекващите деца на възраст 4-6 г. На база наблюдаваното процентно съотношение може да се направи изводът, че възрастта (в по-голяма степен) и заекването (в по-малка степен) оказват влияние върху лексикалните способности на децата от изследвания контингент.

2. Анализ на резултатите от задачата за назоваване на обекти (дрехи и птици)

Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху Назоваване на обекти (дрехи и птици) като зависима променлива се отхвърля ($F=52,34; p<0,0001$) при много висока статистическа значимост. Приема се алтернативната хипотеза, че влиянието на фактор „Възраст“ върху тази

зависима променлива е статистически значимо. Силата на ефекта е много голяма (Partial-eta-squared=0,44). Както при първата задача, тук също възрастта оказва значително влияние, тъй като децата в по-ниски възрастови граници притежават по-беден лексикален фонд, отколкото децата от втората изследвана възрастова група. Това определя и стойностите на баловете на двете групи, като при 7-8 годишните балът е значително по-висок, отколкото при 4-6 годишните деца.

Нямаме основание да отхвърлим като невярна нулевата хипотеза за липса на влияние на фактора „Заекване“ ($F=2,36$; $p>0,05$). Приемаме, че този фактор не влияе върху бала по теста за назоваване на обекти (дрехи, птици). Това налага да приемем нулевата хипотеза за липса на влияние на фактора Заекване върху формиране на лексикалното равнище на езика.

Резултатите показват изключително висок процент на деца, които не успяват да постигнат максимален резултат при решаване на настоящата лексикална задача. Респективно, изключително нисък е процентът на децата с максимален бал, като те са единствено от възрастовата група на 7-8 годишните, независимо от фактора Заекване. Възрастта е единственият съществен фактор, повлияващ познавателните способности на децата, свързани с изследваната променлива, при условие, че първа и втора задача изследват аналогично равнище на езика – лексикалното, а според първа хипотеза именно на лексикално равнище се очаква децата да не изпитат сериозно затруднение.

3. Анализ на резултатите от задачата за назоваване на действия (глаголи)

След като първите две променливи се отнасяха до речниковия фонд на децата, третата задача продължава изследването в същата посока, но тук вече не става въпрос за съществителни имена, а за глаголи и способността на децата да назовават действия според съответната задача, поставена в условията на проведеното експериментално проучване. Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху Трета задача: Назоваване на действия (глаголи) като зависима променлива се отхвърля ($F=49,73$; $p<0,0001$) при много висока статистическа значимост. Приема се алтернативната хипотеза, че влиянието на фактор „Възраст“ върху тази зависима променлива е статистически значимо. Силата на ефекта е много голям (Partial Eta-squared=0,43). Тук отново се

наблюдава изключителното значение на ролята на възрастта по отношение на компетенциите и способностите на децата да се справят с поставената задача. Тъй като задачата отново е свързана с натрупания лексикален фонд, можем категорично да твърдим, на база получените резултати, че възрастовият фактор е основният, който въздейства върху познанията на децата от двете изследвани възрастови групи.

На база получените резултати по отношение на влиянието както от страна на възрастта, така и на заекването, можем да твърдим, че между двата фактора съществува взаимосвързаност. Поради тази причина при третата променлива, проверяваща предикативната функция, нямаме основание да отхвърлим нулевата хипотеза за липса на влияние на взаимодействието между факторите „Възраст“ и „Заекване“ върху тази зависима променлива ($F=0,71$; $p>0,05$). При конкретната задача заекването и възрастта си взаимодействат.

Единствено деца от възрастовата група на 7-8 годишните успяват да постигнат максимални резултати.

4. Анализ на резултатите от задачата за назоваване на антоними.

Четвъртата задача е особено интересна от гледна точка на експериментаторското наблюдение, тъй като изследва способността на децата от двете възрастови групи да назоват антонимите на определен брой думи, сред които съществителни, прилагателни имена и глаголи. Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху Четвърта задача: Антоними, като зависима променлива, се отхвърля ($F=44,48$; $p<0,0001$) при много висока статистическа значимост. Приема се алтернативната хипотеза, че влиянието на фактора „Възраст“ върху тази зависима променлива е статистически значимо. Силата на ефекта е много голяма (Partial Eta-squared=0,40). Поради факта, че тази задача е малко по-сложна от предходните, статистическата значимост на влиянието на възрастта е в по-високи стойности.

Основният процент от изследвания контингент не успява да постигне максимални резултати, т.е. да се справи напълно с поставената задача. Изключително нисък е процентът на децата, които успяват да се справят напълно с поставената задача, като те са предимно от възрастовата група на 7-8 годишните. На база тези стойности може да се направи изводът, че колкото по-сложни са задачите от областта на лексиката, толкова по-малко деца успяват да се

справят с тях, независимо от факторите Възраст и Заекване, което е свързано с натрупаните до момента познания.

На база представените резултати от задачите, изследващи лексикалното езиково равнище при децата с и без заекване от двете възрастови групи, може да се направи заключението, че при задачите за съществителни имена затрудненията са по-малко, отколкото когато става въпрос за глаголи. В същото време обаче някои съществителни имена също затрудняват децата, за които изброяването на животни и растения е по-лесно, отколкото на дрехи и птици. Това означава, че първата поставена хипотеза на изследване не се потвърждава напълно, а само частично.

3.2.2. Задачи за изследване на граматичното равнище на езика.

5. Анализ на резултатите от задачата за назоваване на множествено число

Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху Пета задача: Множествено число като зависима променлива се отхвърля ($F=53,1$; $p<0,0001$) при много висока статистическа значимост. Приема се алтернативната хипотеза, че факторът „Възраст“ влияе статистически значимо върху тази зависима променлива. Силата на ефекта е много голяма (Partial Eta-squared=0,46). Способността на децата да преобразуват думите от единствено в множествено число е пряко зависима от възрастта им. Наблюденията ясно показват, че колкото по-малки са децата, толкова по-сериозни затруднения изпитват по отношение на множественото число на зададените им думи. Причината е в по-ниските равнища на граматични познания. Оказва се, че по отношение на граматиката възрастта на изследваните групи деца е съществен фактор за справяне с поставената задача.

Резултатите от тази задача са изключително показателни както за влиянието на всеки един от двата независими фактора – Възраст и Заекване върху изследваната променлива, така и за взаимодействието между тях. Вижда се, че за състоянието на граматичното езиково равнище значение имат както възрастта на децата, така и наличието на заекване. Преобразуването на понятия от единствено в множествено число затруднява децата на възраст 4-6 години повече, отколкото тези на 7-8 години. Влиянието на заекването също е значимо, като особено показателно е неговото взаимодействие възрастовия фактор – 4-6 годишните деца

със заекване се справят по-трудно с поставената задача в сравнение със 7-8 годишните без заекване.

Резултатите от балообразуването показват, че езиковото равнище, свързано с граматиката и по-конкретно – с морфологичните правила за образуване на множественото число има най-ниски стойности при заекващите 4-6 годишни деца. Незаекващите 7-8 годишни деца отбелязват най-високи резултати, като процентът постигнали максимален бал е най-висок именно в тази група от контингента на изследване. Както се очакваше, резултатите кореспондират с втората поставена в изследването хипотеза, според която заекването оказва влияние върху развитието на по-сложните равнища на езика (граматично), чието функциониране се отличава от това на децата без нарушена плавност.

6. Анализ на резултатите от задачата за назоваване на време на глаголи

Шестата зависима променлива, която изследва граматичните познания на децата от двете възрастови групи, представлява по-сложна за изпълнение задача, в сравнение с предходните. Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху Шеста задача: Време на глаголи като зависима променлива се отхвърля ($F=40,4$; $p<0,0001$) при много висока статистическа значимост. Приема се алтернативната хипотеза, че влиянието на фактор „Възраст“ върху тази зависима променлива е статистически значимо. Силата на ефекта е голяма (Partial Eta-squared=0,38). Причината е, че децата на 4-6 годишна възраст все още не притежават същински граматични познания. Те образуват различните глаголни времена по интуиция, но не могат да се справят със задачата, когато се изискват конкретни познания и са поставени специфични задания, както е в случая с настоящото емпирично изследване. Все пак за улеснение на децата не се изброяват само глаголи, но и наречия за време, които подпомагат преобразуването от сегашно в минало и бъдеще време на глаголите. В този смисъл възрастта е от съществено значение, тъй като първите осъзнати познания за време на глаголите се придобиват от децата в началната училищна степен, докато в предучилищната те не са обект на съзнателно усвояване.

Нямаме основание да отхвърлим и нулевата хипотеза за липса на влияние на взаимодействието между факторите „Възраст“ и „Заекване“ върху тази зависима променлива ($F=0,07$; $p>0,05$). Тъй като основното въздействие е от

страна на възрастта като фактор, а не на заекването, това предполага и липсата на взаимовръзка между тези два фактора.

Грамотичното езиково равнище, свързано с времето на глаголите е по-високо при заекващите 7-8 годишни деца, отколкото при която и да е от останалите изследвани групи. Очаквано най-ниското езиково равнище в случая се наблюдава при заекващите деца на възраст 4-6 г.

7. Анализ на резултатите от задачата за съгласуване по род

Съгласуването по род отново е задача с по-висока степен на сложност, която изследва граматичните способности и компетентности на заекващите и незаекващи деца от двете възрастови групи. Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху задачата за Съгласуване по род, като зависима променлива, се отхвърля ($F=41,3$; $p<0,0001$) при много висока статистическа значимост. Приема се алтернативната хипотеза, че факторът „Възраст“ влияе статистически значимо върху тази зависима променлива. Силата на ефекта е голяма ($\text{Partial Eta-squared}=0,38$). Тук отново се касае до това, че децата в предучилищна възраст все още не изучават съгласуването по род, но по интуиция някои от тях се справят с поставената им задача. Значително по-лесна за изпълнение е задачата за изследваната група деца от начална училищна възраст. Те вече имат базови познания по отношение на съгласуването по род, което се забелязва при така получените резултати. В този смисъл факторът Възраст играе статистически значима роля при седмата променлива, при която на децата се изреждат съществителни, които те трябва да съгласуват правилно по род със съответните прилагателни имена.

Отхвърля се като невярна и нулевата хипотеза за липса на влияние на фактора „Заекване“ ($F=4,2$; $p<0,05$). Приемаме, че факторът „Заекване“ влияе статистически значимо върху бала по теста за съгласуване по род. Оказва се, че при граматиката, като по-високо езиково равнище в сравнение с лексиката, заекващите деца изпитват затруднение за справяне със задачите, както е в случая с настоящата променлива. Силата на ефекта обаче е много малка ($\text{Partial Eta-squared}=0,06$). Средният бал 9,03 по теста за съгласуване по род на заекващите деца е по-малък от средния бал 9,89 по този тест на незаекващите деца. Въпреки малката разлика, факторът Заекване е статистически значим при настоящата задача, тъй като, както се вижда от графично представените резултати, оказва известно въздействие.

Резултатите от балообразуването показват, че колкото по-усложнени са задачите от областта на граматиката, толкова по-ниски стойности се наблюдават по отношение на езиковото равнище на децата от изследвания контингент. Най-ниски резултати показват заекващите 4-6 годишни деца, за което говори фактът, че не присъстват в представената диаграма като отделно звено.

3.2.3. Задачи за анализ на синтактичното езиково равнище.

8. Анализ на резултатите от задачата за довършване на просто изречение

Осма задача изследва по-високото езиково равнище (в сравнение с лексиката и граматиката) – това на синтаксиса и как децата от двете възрастови групи и в зависимост от фактора Заекване ще се справят на синтактично ниво с поставената им задача. Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху Осма задача: Довършване на просто изречение като зависима променлива се отхвърля ($F=35,099$; $p<0,0001$) при много висока статистическа значимост. Приема се алтернативната хипотеза, че влиянието на фактор „Възраст“ върху тази зависима променлива е статистически значимо. Силата на ефекта е голяма (Partial Eta-squared=0,35). Образуването на прости изречения, макар и състоящи се от две думи, до голяма степен затруднява децата от възрастовата група на 4-6 годишните. В неекспериментална обстановка те вероятно не изпитват същите затруднения и в обикновена комуникативна ситуация вероятно по-лесно и във всички случаи несъзнателно съставят прости изречения. Когато обаче трябва да се справят с конкретно задание, децата от предучилищна възраст се затрудняват.

Отхвърля се като невярна и нулевата хипотеза за липса на влияние на фактора „Заекване“ ($F=8,26$; $p<0,01$). Приемаме, че факторът „Заекване“ влияе статистически значимо върху бала по теста за довършване на просто изречение. Силата на ефекта е малка (Partial Eta-squared=0,11). Когато заекващите деца имат пред себе си речево задание, както е в случая, те по-трудно намират подходяща и лесно артикулируема за тях дума, чрез която да довършат простото изречение. Тъй като разликата в данните показва, че влиянието на заекването не е прекалено високо, то това означава, че не във всички случаи заекващите деца се затрудняват да изпълнят поставената задача. Средният бал 7,77 по теста за довършване на

просто изречение на заекващите деца е по-малък от средния бал 8,85 по този тест на незаекващите деца.

Балообразуването показва, че във всички групи се наблюдават деца, които постигат максимални резултати по поставената задача. Както възрастта, така и заекването оказват влияние, но по-съществено въздействие върху синтактичното езиково равнище, свързано със съставянето на просто изречение, има възрастовият фактор.

9. Анализ на резултатите от задачата за довършване на сложно изречение

Последната изследвана променлива отново е свързана със синтаксиса, като за разлика от осма задача, при девета условието е усложнено. По зададени думи от страна на експериментатора децата трябва да съставят сложно изречение. Нулевата хипотеза за липса на влияние на независимия фактор „Възраст“ върху Девета задача: Довършване на сложно изречение като зависима променлива се отхвърля ($F=64,8$; $p<0,0001$) при много висока статистическа значимост. Приема се алтернативната хипотеза, че влиянието на фактор „Възраст“ върху тази зависима променлива е статистически значимо. Силата на ефекта е много голяма (Partial Eta-squared=0,50). По-големите деца се справят значително по-лесно със задачата, в сравнение с децата от възрастовата група на 4-6 годишните. Синтактичните познания и възможности са свързани и с натрупания лексикален фонд на децата, който е по-голям при децата на възраст 7-8 години. Това е една от причините за сериозното влияние и статистическо значение на възрастта при изследването на деветата променлива. Освен това началните училищни синтактични познания при 7-8 годишните деца са по-значителни, отколкото при децата в предучилищна възраст.

Отхвърля се като невярна и нулевата хипотеза за липса на влияние на фактора „Заекване“ ($F=17,89$; $p<0,0001$) при висока статистическа значимост. Приемаме, че факторът „Заекване“ влияе статистически значимо върху бала по теста за довършване на сложно изречение. Силата на ефекта е средна (Partial Eta-squared=0,21). Средният бал 5,93 по теста за довършване на сложно изречение на заекващите деца е по-малък от средния бал 8,00 по този тест на незаекващите деца. Тези стойностни разлики са съществени, което е показателно за влиянието на заекването при деветата променлива. Оказва се, че за заекващите деца е трудно да се справят със заданието, изискващо довършване на сложно изречение.

Предвид факта, че заекването затрудняваше децата и при съставянето на просто изречение, тези резултати не са изненадващи.

Нямаме основание да отхвърлим нулевата хипотеза за липса на влияние на взаимодействието между факторите „Възраст“ и „Заекване“ върху тази зависима променлива ($F=2,25$; $p>0,05$). Възрастта и Заекването определено си взаимодействат, като при синтактичните задачи като цяло това взаимодействие е по-осезаемо, отколкото при граматичните, където също има известно взаимодействие, и задачите от областта на лексиката, при които подобно взаимодействие почти не се наблюдава.

Резултатите от балообразуването показват, че сложността на синтактичната задача е показателна за по-ниското езиково равнище на децата от възрастовата група на 4-6 годишните, като групата на заекващите деца на тази възраст дори не присъства в диаграмата. Малък е и процентът на незаекващите 4-6 годишни деца, които успяват да постигнат максимален резултат. Факторът заекване играе съществена роля при изследваната променлива, за което говори фактът, че процентът на постигнати максимални резултати при 7-8 годишните деца със заекване е почти двойно по-нисък от процента на 7-8 годишните незаекващи деца. При последната група се наблюдава най-високо езиково равнище по отношение на синтаксиса и по-конкретно, що се отнася до съставянето на сложно изречение.

На база представените резултати от направеното изследване може да се направи извода, че по отношение на езиковото равнище, заекващите деца от двете проучвани възрастови групи показват по-добри резултати на лексикално ниво, отколкото на граматично, а най-ниски са стойностите на синтактично ниво. При незаекващите деца от двете възрастови групи се наблюдават по-високи средни стойности на езиковото равнище, както по отношение на лексиката, така и на граматиката и синтаксиса. В максимална степен това твърдението е валидно за възрастовата група на 7-8 годишните деца.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ, ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

В заключение можем да кажем, че настоящото изследване потвърди първоначалните ни хипотези, според които функционирането на лексикалното равнище на езика при децата със заекване няма да се различа съществено от това

при децата без плавностни нарушения, както и, че заекването оказва влияние върху развитието на по-сложните равнища на езика (граматично и синтактично), чието функциониране се отличава от това на децата без нарушена плавност. Очакванията, че водещо влияние върху развитието на лексиката ще има възрастният фактор също се потвърди в голяма степен. За да потвърдим двете хипотези, изпълнихме целите и задачите, които предварително си поставихме.

Във връзка с направеното теоретико – емпирично изследване могат да се обобщят няколко по-съществени извода и да се отправят няколко препоръки.

Конкретните **изводи**, свързани с езиковото равнище при децата със заекване от двете експериментални групи са:

1. Децата със заекване не се отличават от незаекващите си връстници по развитие на лексикалното равнище, свързано с употреба на конкретна по характер лексика.
2. При деца със заекване в периода 4 – 8 години са налице признаци на забавено развитие в някои равнища от езиковата система, на фона на нормално функциониране на други.
3. Наблюдаваните дефицити във функциониране на лексикалното равнище при деца със заекване са ограничени изцяло в рамките на глаголните конструкции. Това вероятно се дължи на по-голямата степен на обобщеност на глагола като специфична граматична категория.
4. При децата със заекване се наблюдават явно изразени трудности в по-сложните равнища от езиковата система – граматично (морфологично) и синтактично. Същите имат отношение към прагматиката на езика в различни речеви ситуации.
5. Водещите проблеми в езиковото развитие на децата със заекване са свързани с морфологичните (окончанията) и синтактичните операции, а не с натрупване на лексикален запас.

Някои особено важни **препоръки**, произтичащи от изследването и получените от него резултати, които можем да отправим, са:

1. Логопедичната диагностика в случаи на заекване следва да се насочи както към оценка на водещо нарушените прозодични компоненти (темп, ритъм, интонация), така и към състоянието на равнищата на устния език (лексикално, граматично и синтактично).
2. Логопедичната терапия на заекването следва да акцентира повече върху развитието и усъвършенстването на граматичното и синтактично езиково равнище, особено при децата на възраст 4-8 г.
3. Задачите по време на занятията трябва да предизвикват употребата на разнообразни синтактични конструкции в условията на различни вербални ситуации

Препоръчително е част от занятията със заекващи деца да се ориентират повече върху разширяване и стимулиране на езиковите компетентности и да не се ограничават само с работа върху прозодичните компоненти на речта. Индивидуалните занятия следва да се редуват с групови, планирането на които да създава условия за ситуативен диалог и обмен на комуникативни модели между децата. Груповата форма на терапия ще позволи естествено прилагане на изградените лексико-семантични и граматични познания и ще стимулира по-доброто развитие на езиковата прагматика при заекващите деца.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Настоящият дисертационен труд се отличава с няколко приноса по отношение на научната и практическа дейност, свързана със заекването при децата и определяне на езиковото им равнище. Конкретните приноси, които можем да разделим на теоретични и практически, са:

Приноси с теоретичен характер

1. Разработен е подробен диагностичен модел и критерии за оценка и анализ на езиковото развитие при деца със заекване;
2. За първи път в българската логопедия се изнасят статистически подкрепени данни за съществено изоставане в развитието на по-сложните равнища от езиковата система при заекващи деца;

Принос с практически характер

Получените резултати имат определена практическа стойност и са добър ориентир при разработване на нови акценти в логопедичната терапия на деца със заекване.

ПРИЛОЖЕНИЕ

- А Първа задача: назоваване на обекти (животни, растения)
Б Втора задача: назоваване на обекти (дрехи, птици)
В Трета задача: назоваване на действия (глаголи)
Г Четвърта задача: Антоними
Д Пета задача: Множ. Число
Е Шеста задача: Време на глаголи
Ж Седма задача: Генериране на прилагат. имена и съгласуване по род
З Осма задача: Довършване на просто изречение
И Девета задача: Довършване на сложно изречение

Номер на детето	Група	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И
1	заекващо 4-6 г.	18	6	17	2	19	0	8	7	2
2	заекващо 4-6 г.	17	10	15,5	0	14	1	6	5	1
3	заекващо 4-6 г.	25	12	28	7	26	10	10	8	3
4	заекващо 4-6 г.	5	5	11	0	10	0	4	4	1
5	заекващо 4-6 г.	25	16	30,5	9	30	15	10	10	6
6	заекващо 4-6 г.	25	17	33	6	27	18	11	7	6
7	заекващо 4-6 г.	20	9	17	0	9	1	5	6	7
8	заекващо 4-6 г.	23	8	12,5	1,5	6	2	5	4	1
9	заекващо 4-6 г.	24	10	17,5	0	12	8	7	5	4
10	заекващо 4-6 г.	24	11	15	7,5	7	14	6	6	2
11	заекващо 4-6 г.	25	10	16	6	15	10	8	5	5

12	заекващо 4-6 г.	25	13	21, 5	10	22	12	8	7	3
13	заекващо 4-6 г.	25	15	29	7	23	12	10	9	5
14	заекващо 4-6 г.	25	17	19, 5	7	15	14	6	8	3
15	заекващо 4-6 г.	25	16	31, 5	10	14	9	8	7	5
16	заекващо 7-8 г.	25	21	38	12	30	18	11	10	6
17	заекващо 7-8 г.	25	20	44	12	30	18	10	10	10
18	заекващо 7-8 г.	25	19	43	12	30	18	12	8	6
19	заекващо 7-8 г.	25	19	33	10	28	12	12	7	10
20	заекващо 7-8 г.	25	13	22	8	21	11	10	6	2
21	заекващо 7-8 г.	25	19	43	12	30	18	12	10	10
22	заекващо 7-8 г.	25	17	31, 5	12	30	18	12	10	10
23	заекващо 7-8 г.	25	16	28	10	24	11	8	5	5
24	заекващо 7-8 г.	25	17	30, 5	7	25	18	10	9	8
25	заекващо 7-8 г.	25	20	42	12	30	18	12	10	10
26	заекващо 7-8 г.	25	19	42	12	30	16	11	10	10
27	заекващо 7-8 г.	25	11	15	6	21	4	7	10	10
28	заекващо 7-8 г.	25	17	39	8	28	17	10	10	7
29	заекващо 7-8 г.	25	20	43	12	30	18	11	10	10
30	заекващо 7-8 г.	25	20	38	8	30	17	11	10	10
31	незаекващо 4-6 г.	25	15	36	11	30	14	10	9	8
32	незаекващо 4-6 г.	25	19	42	12	30	17	12	10	9
33	незаекващо 4-6 г.	25	20	39	5	27	12	9	8	8
34	незаекващо 4-6 г.	25	14	22, 5	0	24	0	10	7	6
35	незаекващо 4-6 г.	25	16	26	9	30	8	8	10	10
36	незаекващо 4-6 г.	25	13	30	1	18	3	10, 5	7	6
37	незаекващо 4-6 г.	24	6	19,	2	18	1	4	8	5

				5						
38	незаекващо 4-6 г.	25	14	30	6	24	12	8	5	4
39	незаекващо 4-6 г.	25	9	29	6	25	8	11	9	9
40	незаекващо 4-6 г.	25	17	40	9	30	18	11	10	10
41	незаекващо 4-6 г.	9	5	7,5	2	16	1	5	4	2
42	незаекващо 4-6 г.	19	9	19, 5	7	22	8	11	7	5
43	незаекващо 4-6 г.	25	17	40	10	28	14	9	9	6
44	незаекващо 4-6 г.	12	7	10, 5	2	14	2	6	4	1
45	незаекващо 4-6 г.	25	13	24, 5	5	26	6	7	9	7
46	незаекващо 4-6 г.	25	10	34	8	21	14	9	8	7
47	незаекващо 4-6 г.	25	19	35, 5	11	30	18	10	10	8
48	незаекващо 4-6 г.	25	16	32	7,5	25	12	9	7	4
49	незаекващо 4-6 г.	25	14	29, 5	7,5	25	16	9	6	7
50	незаекващо 4-6 г.	25	11	30, 5	6	28	5	7	10	6
51	незаекващо 7-8 г.	25	20	42	11	30	15	10	10	8
52	незаекващо 7-8 г.	24	14	31, 5	7	28	10	11	10	10
53	незаекващо 7-8 г.	25	18	42, 5	12	30	18	12	10	10
54	незаекващо 7-8 г.	25	21	40, 5	12	30	18	12	10	10
55	незаекващо 7-8 г.	25	21	40	12	30	18	11	10	10
56	незаекващо 7-8 г.	25	19	43	12	30	18	12	10	9
57	незаекващо 7-8 г.	25	20	43	12	30	18	12	10	10
58	незаекващо 7-8 г.	25	20	44	12	30	17	12	10	10
59	незаекващо 7-8 г.	25	18	43	12	30	18	10	9	9
60	незаекващо 7-8 г.	25	19	39	10	30	18	11	10	10
61	незаекващо 7-8 г.	25	16	28	6	29	15	9	10	10

62	незаекващо 7-8 г.	25	16	39	5	30	18	10	10	7
63	незаекващо 7-8 г.	25	18	40	11	29	17	10	10	10
64	незаекващо 7-8 г.	25	20	42	12	30	18	11	10	10
65	незаекващо 7-8 г.	25	18	42	12	30	18	12	10	10
66	незаекващо 7-8 г.	24	19	41	12	29	17	11	10	10
67	незаекващо 7-8 г.	25	21	43	12	30	18	11	10	10
68	незаекващо 7-8 г.	25	20	41	11	30	18	10	10	10
69	незаекващо 7-8 г.	25	19	42	11	30	18	11	8	10
70	незаекващо 7-8 г.	25	20	39	11	30	18	12	10	9

ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Василиос Димитриос Венетис: КРЪГЛА МАСА. Сборник с доклади на педагогически специалисти и докторанти ОКТОМВРИ 2017.
ПЪРВИ МОДУЛ: Исторически преглед и определение на концепта „заекване“.стр.48.
2. Василиос Димитриос Венетис: КРЪГЛА МАСА. Сборник с доклади на педагогически специалисти и докторанти ОКТОМБРИ 2017.
ВТОРИ МОДУЛ: Състояния на равнищата на езикова компетентност при заекващи деца от предучилищна възраст.стр89.
3. Василиос Димитриос Венетис: Електронно списание на Факултет по начална и предучилищна педагогика 2017. Езиково и говорно развитие при деца от предучилищна възраст със заекване.

